

DE VELE GEZICHTEN VAN JAAP EDEN

Jaap Eden staat bij de beste sporters van Nederland op de schoorsteenmantel. Ieder jaar ontvangt de beste sportman, -vrouw, -ploeg en gehandicapte sporter 'de Jaap Eden', een bronzen trofee. De trofee roept een associatie op met de iconische schaatser en wielrenner als het toonbeeld van zelfbewustzijn. Maar Jaap Eden heeft meerdere gezichten. 'Een wat achteloze schaatser die zijn liefdesleven belangrijker vond dan zijn sportcarrière.'

Aad Haverkamp

In 1977 wint Hennie Kuiper de Jaap Eden Trofee.

Hoewel het in 2015 al honderd jaar geleden is dat Jaap Eden definitief afscheid nam van de sport, keert zijn naam nog ieder jaar gegarandeerd terug in de krantenkolommen en de (sport)journals. Sinds 1972 worden de beste sporters van het jaar immers gelauwerd met 'de Jaap Eden'. De sportman, -vrouw, -ploeg en de gehandicapte sporter van het jaar ontvangen een bronzen beeld dat niet alleen vernoemd, maar ook gemodelleerd is naar de voormalig schaatser en wielrenner, en dat volgens NOC*NSF een 'heldhaftige sportfiguur' voorstelt.¹ In alles straalt de sculptuur een fiere, sterke en succesvolle sportman uit: de kin omhoog, de borst vooruit, de schouders naar achteren en de v-vormige torso behangen met eremetaal.

Dit visuele beeld, maar ook de naamkoppeling tussen Eden en de meest prestigieuze sportprijs van Nederland op zich, roept tal van associaties op. Jaap Eden als sportheld en voorbeeld, toonbeeld van mannelijkheid, zelfbewustzijn en onoverwinnelijkheid. Deze associaties worden jaar op jaar, direct dan wel indirect, gemaakt, waarmee ze voor een deel onze collectieve herinnering aan Jaap Eden vormgeven. Er is nog een vorm waarin Jaap Eden wordt gerepresenteerd, en die bepalend is voor ons denken over de vermaarde sportman: de biografie. Uit een analyse van biografische boeken en artikelen over Eden, waarvan ik in deze bijdrage een korte impressie geef, doemt een ander beeld op dan dat van de heldhaftige sportfiguur. Bovendien blijkt dat 'de sportheld' geen vaststaande betekenis heeft, maar veeleer een constructie is: dynamisch, veelzijdig en altijd aan verandering onderhevig.

De sportbiografie

Sportbiografieën zijn, zoals de Britse historicus Jeffrey Hill stelt, 'one of the principal agencies through which we fashion our sporting heroes and villains'.² Door het levensverhaal van een sporter te lezen hopen we als buitenstaanders iets meer te weten te komen over zijn of haar leven, de uitdagingen, het lijden, de glorie en de roem. Hoewel ze op een voetstuk staan, willen we ons ook met ze kunnen identificeren. Veel biografieën beloven dan ook 'de mens achter de sporter' te presenteren, opdat we een completer beeld van hem of haar krijgen. Biografieën zijn echter per definitie incompleet. Het leven van Jaap Eden kan immers nooit in zijn totaliteit worden gevangen in een boek van een paar honderd pagina's. Het is de biograaf die bepaalde karaktertrekken

belicht, gebeurtenissen selecteert en vormende invloeden benoemt. De auteur interpreteert de bronnen en beschrijft het leven van de sporter in kwestie volgens eigen inzichten en opvattingen, en kan zich nooit helemaal losmaken van de sociaal-culturele context waarin hij of zij dit doet.

Bij grote sporters die veel, en in verschillende tijdvakken worden geportretteerd, worden in de loop van de tijd bepaalde elementen uit het leven steeds herhaald en uitvergroot, terwijl andere worden gemarginaliseerd of zelfs weggelaten. Op deze manier wordt het sportleven geconstrueerd. Dit proces, 'reinscriptie', laat zich vergelijken met een spel waarbij een reeks personen elkaar één op één een verhaal doorvertelt, met als onvermijdelijke uitkomst dat het verhaal aan het einde aanzienlijk verschilt van het origineel.³ Op deze manier is ook het leven van Jaap Eden keer op keer verteld, 'gereinscribeerd.' Iedere publicatie heeft in principe iets nieuws toegevoegd aan zijn betekenis.

Om een analyse te maken van de verschillende constructies van het leven van Jaap Eden, heb ik drie soorten biografische publicaties gebruikt. Bij zijn dood in 1925, dertig jaar na zijn sportieve hoogtepunt, verschenen in alle kranten en sporttijdschriften necrologieën over de overleden sportman. In de decennia daarna, en tot op de dag van vandaag, is zijn levensverhaal veelvuldig opgetekend in lemma's in overzichtswerken, gedenkboeken en tijdschriften. Daarnaast zijn er drie biografische boeken geschreven over het leven van Jaap Eden: Leo Lauers *De roman van Jaap Eden* (1928), Wil Smulders' *Jaap Eden. Kampioen der kampioenen* (1983) en Maarten Molls *Jaap Eden. Wereldkampioen op de schaats, wereldkampioen op de fiets* (1996). In al deze verschillende biografische portretten keert één dominant narratief steeds terug. In dit artikel worden ze gebruikt om verschillende onderdelen van dit discours te belichten.

Dominant narratief

Deze metafoor, verschenen in een necrologie, is typerend voor het overheersende verhaal over Jaap Eden: 'Helaas, het zijn sterke beenen, die de weelde kunnen dragen. (...) en deze beenen, die sterk genoeg waren om op de schaats en op de fiets alle records te slaan, bleken te zwak te zijn voor het dragen van den roem'.⁴ Het beeld dat in vrijwel alle biografische verhalen over Jaap Eden naar voren komt, is dat van de eerste Nederlandse sportheld die als schaatser en wielrenner vrijwel alles won wat er te win-

nen viel, onmetelijk populair werd, maar met de faam en het geld niet kon omgaan en dankzij een hedonistische levensstijl even diepe dalen als hoge pieken kende. Dit verhaal is in de loop van de jaren echter op veel verschillende, en dikwijls tegenstrijdige, manieren verteld. Twee onderdelen van het tragische discours over Jaap Eden zijn de moeite van het belichten waard, omdat hieruit blijkt hoezeer representatie een constructie is: Edens geestelijke (on)vermogen en zijn omgang met vrouwen.

‘Verstandelijke vermogens bezat hij niet’

‘Wat voor een schaatsenrijder hij is geweest zullen we, aangezien er voorzover bekend van zijn rijden geen filmbeelden bestaan, nooit weten’, schreef Klaas Peereboom in een lemma over Jaap Eden in het overzichtswerk *Van Jaap Eden tot Ard Schenk* (1972).⁵ Om een beeld te krijgen van de manier van schaatsen of fietsen moeten we ons daarom baseren op teksten van anderen. Veel tijdgenoten van Eden benadrukten tijdens en vlak na zijn carrière zijn enorme kracht, maar ook zijn gebrek aan tactisch inzicht. Pim Mulier schreef hier al over in *Wintersport* (1893). Frans Netscher, wielersjournalist en later trainer van Eden, betreurde het dat hij ‘uitsluitend op zijn groote lichamelijke bekwaamheden vertrouwt en te weinig door overleg en tactiek in ‘t voordeel komt’ (1894).⁶ George Hogenkamp, bestuurslid van de Nederlandsche Wielerbond en radioverslaggever, was in het jubileumboek *Een halve eeuw wielersport* (1916) duidelijk over de manier van rijden van Eden: ‘Jaap reed als eene dommekracht en de fijnheid der tactiek, dat mooie der sport, bezat hij niet.’⁷ Ook veel necrologieschrijvers zetten Eden neer als krachtmens, met zijn ‘typisch germaansch voorkomen, blond, blozend en robust’.⁸ In één adem werden opvallend genoeg echter ook zijn tactische vermogens geroemd. *Het Vaderland* vond Eden een sportman bij wie ‘het wedstrijdwezen in de beenen zat niet alleen, maar in de hersens ook’. De *Nieuwe Rotterdamse Courant* en het *Nieuwsblad van het Noorden* omschreven hem als ‘een uitnemend tacticus’, terwijl het *Haarlems Dagblad* Eden zelfs ‘vóór alles een tacticus’ noemde.⁹ Hoewel deze lofprijzingen voor een deel zijn te verklaren door het gevoelige moment van publicatie, enkele dagen na zijn dood, is de tegenstrijdigheid met eerdere zinspelingen op Edens tactisch onvermogen toch significant.

Leo Lauer, vriend en bewonderaar van Eden, speelde als biograaf en hoofdredacteur van het invloedrijke *Revue der Sporten*, een voorname rol in de beeldvorming rond-

om de sportman. Hij ging verder dan anderen in zijn oordeel over het ontbreken van tactisch vernuft bij Eden door dit te koppelen aan het – in zijn ogen – algehele gebrek aan geestelijke vermogens van zijn idool. In verschillende publicaties construeerde hij een beeld van Jaap Eden als hulpbehoevende zwakzinnige. In januari 1922 bracht hij in een uitgebreid voorpagina-artikel in de *Revue der Sporten* het later door alle kranten overgenomen nieuws dat Jaap Eden in een krankzinnigengesticht was opgenomen, na ‘aanvallen van zinneloosheid’. Zonder veel nuance (en, opmerkelijk, in de verleden tijd) schreef Lauer onder andere: ‘Veel verstandelijke eigenschappen bezat hij niet. In zijn wezen doodde een fnuikende traagheid, een moordende apathie bijkans ieder initiatief, dat het gebied van het fysieke niet raakte.’¹⁰

Omdat de journalist meende dat de ‘psychische gesteldheid’ van Eden hem zou beletten voor zijn gezin te kunnen zorgen, zocht hij twee maanden later wederom de publiciteit met de instelling van een Jaap-Eden-Comité dat geld wilde inzamelen om de prijzen van Eden op te kopen en zo vrouw en kind financieel te steunen.¹¹ In 1927 en 1928 schreef Lauer *De roman van Jaap Eden*, een (in tegenstelling tot wat de titel suggereert wel degelijk non-fictieve) biografie die oorspronkelijk werd afgedrukt als feuilleton in *Sport in Beeld*. Ook dit werk staat vol met zinspelingen op Edens vermeende achterlijkheid. Lauer schreef bijvoorbeeld dat Eden ‘een teveel aan lichaamskracht had, een tekort aan “brains”’, en dat hij ‘zijn geheele menselijke kracht als ‘t ware had gereserveerd voor zijn spieren, en dat het brein wel het een en ander te kort kwam’.¹² Jaap Eden trof zelf overigens weinig blaam voor zijn tragische neergang. Zijn gebrekkige discipline, maatschappelijk falen en voorliefde voor alcohol schreef zijn biograaf toe aan externe krachten: verkeerde vrienden, slechte genen en het gemis van een moeder die hem op het rechte pad had kunnen houden.

Het discours van Jaap Eden als geestelijk onvermogen de keerde decennia later nog terug in twee biografische artikelen van M.J. Adriani Engels in gedenkboeken. In 1947 en 1960 schreef deze journalist dat Edens ‘geest niet opgewassen was tegen zijn lichaam’ en dat de ‘veelzijdige talenten van zijn body (...) niet in overeenstemming waren met de capaciteiten van zijn geest’.¹³

Beide latere biografen, Wil Smulders (1983) en Maarten Moll (1996), zetten zich in hun boeken echter in om Eden op dit gebied te rehabiliteren. Smulders voert de zoon van een vroegere vriend van de sportman op, die vertelt: ‘Jaaps staaltjes van krachtpatserij en het feit dat

het hem later niet gelukt is een behoorlijke positie te verwerven, hebben hem het imago gegeven van een domme kracht. Dat is echter niet waar.'

Over de opname van Eden in het gesticht vermeldt Smulders in zijn biografie enkel de mededeling die de behandelend arts tegen Edens echtgenote zou hebben gedaan: 'Mevrouw, met dat ijzersterke lichaam kan uw man wel tachtig jaar worden!'¹⁴ In zijn biografie verzet Moll zich rechtstreeks tegen het beeld dat Lauer zeventig jaar voor hem neerzette. 'Om hem daarom als een soort halve hersendode af te schilderen gaat toch iets te ver.'¹⁵

Stugge Groninger of womanizer?

Een ander aspect dat veel levensbeschrijvers van Eden belichten, is zijn omgang met en voorliefde voor vrouwen. Het is opvallend te zien hoe deze kant van Jaap Eden in de loop der jaren verschillend is geconstrueerd. In verscheidene – alle door mannen geschreven – in memoriams werd zijn populariteit bij vrouwen beschreven, niet zelden in relatie tot zijn ondergang. Vrouwen fungeren hier-

Jaap Eden in 1894 in Hamar.

in als de subalterne, maar opdringerige 'ander'. Het beeld dat oprijst is dat van de grote sportman met aanzien die tegen wil en dank werd aanbeden door hordes vrouwen. In zijn biografie zette Leo Lauer 'de vrouw' weg als ware ze een hinderlijke diersoort: 'In deze periode van zijn leven, van zijn leven als beroemdheid, was er natuurlijk een, zich bijzonder op de voorgrond dringende verschijning: de vrouw!' Deze aanwezigheid kon volgens de journalist enkel narigheid betekenen: 'De vrouw – althans vele vrouwen – gaat dan aan een soort van imperialisme lijden. Zij wil veroveren. De beroemdheid! Zoo kwamen uit den aard der zaak ook vele van deze hebzuchtige wezens – om het maar zacht en bescheiden uit te drukken – in het leven van onzen Jaap Eden.'

Het beeld dat Lauer construeerde, is dat van een man die legio vrouwen aan zijn voeten weet ('Het aantal brieven, dat de renner van deze zijde ontving, mocht gewis ontstellend heeten') maar er eigenlijk niet op zit te wachten, omdat hij zijn carrière belangrijker vindt ('Zijn sport was het voornaamste in zijn leven. De vrouwen? Nu ja, de vrouwen? Later! Later!'). De biograaf zette zijn typering van de gedisciplineerde sporter kracht bij met een anekdote over een Nederlandse vrouw die Eden in 1896 achterna reisde naar Moskou, vlak voor het wereldkampioenschap schaatsen (dat overigens niet in Moskou, maar in Sint-Petersburg plaatsvond). Eden zou echter niet geïnteresseerd zijn geweest en liet de vrouw ('een Hollandsche maagdeke' uit een 'uitnemende familie') net zo lang wachten in de lobby van het hotel tot ze uiteindelijk maar weer huiswaarts keerde. 'Jaap was een echte "Greuningers"', verklaarde Lauer zijn desinteresse. 'Wat ie niet lustte dat at ie niet.'¹⁶

De nukkige Jaap Eden die toegewijd was aan zijn sport en derhalve afkerig was van de vrouwelijke verleiding, is een heel andere man dan die Maarten Moll opvoerde in zijn biografie uit 1996. Hij beschrijft een anekdote afkomstig uit een Noors boek uit 1941. Op het Europees Kampioenschap schaatsen, in 1894 te Hamar, liet Eden de eerste dag verstek gaan, naar eigen zeggen vanwege de slechte weersomstandigheden. 'De werkelijkheid is anders', verklapt Moll echter. In het Noorse boek staat 'de ware geschiedenis opgetekend'. Niet de wind, maar een affaire met een kamermeisje uit zijn hotel zou hebben geleid tot Edens absentie op het ijs, wat leidt tot Molls onvermijdelijke conclusie: 'Jaap Eden prefereerde een warm lichaam boven een koude ijsbaan.'¹⁷

Of dit inderdaad de ware geschiedenis is, zullen we nooit weten. Deze vraag is ook niet primair van belang in

een onderzoek naar beeldvorming. Wat wel belangwekkend is, is dat met dit ogenschijnlijk betekenisloze verhaal Eden werd getransformeerd van gedisciplineerde sportheld die zijn sport verkoos boven de verleiding en afleiding van de vrouw, naar een wat achteloze schaatser die zijn liefdesleven belangrijker vond dan zijn sportcarrière. Beide beelden droegen overigens bij aan zijn onvergankelijke status als 'mannelijke held'.

Nu is dit slechts een van de vele kanten van Eden die in de biografie van Moll naar voren komen. Toch is dit de Jaap Eden die sinds het verschijnen van dit boek steeds weer door anderen is 'gereïnscribeerd'. In alle levensbeschrijvende artikelen die in de afgelopen twintig jaar zijn verschenen, keert het verhaal van de vermeende roman- ce in Hamar terug – en vaak prominent. Het feit dat het kamermeisje een voorname plaats krijgt in deze, louter korte, artikelen, zegt veel over de framing van Jaap Eden in de laatste decennia. 'Het kamermeisje van Jaap Eden' ging dankzij schaatshistoricus Marnix Koolhaas zelfs een eigen leven lijden, toen hij er in 2000 een gelijknamige radiodocumentaire over maakte en in zijn boek *Schaatsenrijden. Een cultuurgeschiedenis* een hoofdstuk met dezelfde titel aan wijdde.¹⁸

Verhalen doen er toe

Bij de dood van Jaap Eden kenden jongeren hem 'alleen van hooren zeggen, van verhalen hunner vaders en ooms', meende een journalist in een necrologie.¹⁹ Deze wijsheid doet negentig jaar later nog steeds opgeld. Sporthelden bestaan bij de gratie van de verhalen die over hen circuleren; de biografie vertelt deze.²⁰ Jaap Eden bestaat nog steeds, maar dan in de verhalen die keer op keer over hem worden verteld en opgeschreven. Via deze teksten ontlenuen wij betekenis aan Jaap Eden. Maar dit betekent ook dat 'Jaap Eden' een constructie is, veelzijdig en veranderlijk. Het is daarom deze constructie die we moeten onderzoeken als we inzicht willen krijgen in de betekenis en significantie van Jaap Eden.

Bronnen

¹ <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=3006>.

² Hill, Jeffrey. 'Foreword'. In: Cox, Richard. *British sport: a bibliography to 2000*, Vol. 3: *Biographical studies of British sportsmen, sportswomen and animals*. London: Frank Cass, 2003.

³ Garry Whannel definieert reinscriptie als volgt: "The process whereby star biographies are constantly rewritten in the "continuous present" – their lives are interpreted according to dominant concerns at the time of writing." Garry Whannel, *Media sport stars. Masculinities and moralities*. New York: Routledge, 2002.

⁴ 'Jaap Eden †'. *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië* (4 februari 1925).

⁵ Peereboom, Klaas. *Van Jaap Eden tot Ard Schenk*. Baarn: De Boekerij, 1972.

⁶ Netscher, Frans. *Uit mijne sportportefeuille*. Amsterdam: Cohen, 1899.

⁷ Hogenkamp, George. *Een halve eeuw wielersport*. Amsterdam, 1916.

⁸ Onder andere in: 'Jaap Eden †'. *Nieuwe Rotterdamse Courant* (3 februari 1925); 'Jaap Eden †', *Het Vaderland* (4 februari 1925); 'Jaap Eden †', *Nieuwsblad van het Noorden* (4 februari 1925).

⁹ 'Jaap Eden †'. *Het Vaderland* (4 februari 1925); 'Jaap Eden †'. *Nieuwe Rotterdamse Courant* (3 februari 1925); 'Jaap Eden †'. *Nieuwsblad van het Noorden* (4 februari 1925); 'Jaap Eden'. *Haarlem's Dagblad* (31 december 1925).

¹⁰ Lauer, Leo. 'Na de zonnige dagen van glorie'. *Revue der Sporten* (22 januari 1922).

¹¹ 'Jaap-Eden-Comité'. *Revue der Sporten* (29 maart 1922).

¹² Lauer, Leo. *De roman van Jaap Eden*. Haarlem: Rees, 1928.

¹³ Adriani Engels, Marcus Jan. *Van Jaap Eden tot Jan Derksen. De wielersport in Nederland gedurende tachtig jaar*. Amsterdam: Kuurstra, 1947; Adriani Engels, Marcus Jan. *Honderd jaar sport. Een historische documentatie over de sport en het sportleven gedurende een eeuw*. Amsterdam: Strengholt, 1960.

¹⁴ Smulders, Wil. *Jaap Eden. De kampioen der kampioenen*. Rosmalen: Documentatiecentrum voor de wielersport, 1983.

¹⁵ Moll, Maarten. *Jaap Eden. Wereldkampioen op de schaats, wereldkampioen op de fiets*. Amsterdam: Rap, 1996.

¹⁶ Lauer, *De roman van Jaap Eden*.

¹⁷ Moll, *Jaap Eden*.

¹⁸ Zie onder andere: Koolhaas, Marnix. *Schaatsenrijden. Een cultuurgeschiedenis*. Amsterdam: Veen, 2010 en <http://www.sportgeschiedenis.nl/2014/02/24/werd-jaap-eden-120-jaar-geleden-verliefd-op-een-kamermeisje.aspx>

¹⁹ 'Jaap Eden †'. (*Het Vaderland*, 4 februari 1925).

²⁰ Hill, Jeffrey. "'Brylcreem boy": inter-textual signification in the life of Denis Compton'. In: Bale, John, Mette Christensen en Gertrud Pfister (eds.). *Writing lives in sport. Biographies, life-histories and methods*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2004.